

Seredžius archeologijos šaltinių duomenimis

Linas Kvizikevičius

Lietuvos istorijos institutas

Buvęs Seredžiaus senamiestis (Nemuno ir Dubysos santakoje) iš pietryčių pusės. 2000 m.

R. Jarockio nuotr.

Seredžius – panemunės miestelis, esantis tarp Vilkijos ir Veliuonos, prie Nemuno ir Dubysos santakos. Miestelis išsikūręs dešiniajame Nemuno krante, teritorijoje tarp Dubysos ir Pieštės upelio. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu Seredžius įėjo į Žemaitijos sudėtį; nuo 1579 m. jame minima bažnyčia. XVII–XVIII a. miestelis priklausė Veliuonos pavietui. Kaip pažymėjo lenkų istorikas G. Błaszykas, Seredžius XVII a. pab. buvo viena iš didžiausių privačių valdų Žemaitijoje¹, apie 1875 m. miestelyje buvo 1 353 gyventojai². 1829 m. pavasarinio potvynio metu miestelis buvo apsemtas ir sugriautas. Po šios stichijos senoji miestelio vieta, buvusi Nemuno slėnyje, visiškai apleista, o miestelis pradėjo kurtis naujoje vietoje – atokiau nuo Nemuno.

Istoriografijoje Seredžiaus miestelio praeitis atskirai netyrinėta. Tik bendruose darbuose, skirtuose LDK ir Žemaitijos miestų ir miestelių raidai nušviesti, yra duomenų ir apie Seredžius³. Miestelis dėmesio nesusilaukė ir urbanistikos tyrinėtojų darbuose. Matyt, tai nulėmė rašytinių šaltinių – pirmiausiai inventorių stoka⁴. Neturint pakankamai šaltinių, svarbus tampa kiekvienas faktas. Šiame straipsnyje, remiantis archeologijos šaltiniais, aptariamas Seredžiaus vietovės apgyvendinimo klausimas bei miestelio susiformavimo laikas ir jo urbanistinė raida XVI–XVIII a.

¹ Błaszyk G. Ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi Żmudzi. Powiat wieloński w XVII–XVIII wieku, *Roczniki historyczne. Rocznik LI za rok 1985*, Warszawa–Poznań, 1986, p. 22.

² Błaszyk G. *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienia i struktura społeczna*, Poznań, 1985, p. 138.

³ Plačiau žr.: Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII wieku, *Acta Baltico-Slavica*, Białystok, 1970, t. 7, p. 47–107; Meilus E. Lietuvos miestų ir miestelių išsidėstymo raida (XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a.), *Urbanistika ir rajoninis planavimas. Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida*, Vilnius, 1988, nr. 15; Meilus E. *Žemaitijos Kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje – XVIII amžiuje (raida, gyventojai, amatai, prekyba)*, Vilnius, 1997.

⁴ Miestelio inventoriai iki šiol nežinomi.

Pagrindinę duomenų bazę sudarė 1979–2002 m.⁵ atliktų archeologinių kasinėjimų ir ilgamečių žvalgymų duomenys. Tačiau, aptariant istorinį laikotarpį, pasinaudota ir skelbtais rašytiniais šaltiniais bei jų aprašais, mums žinomais nepublikuotais šaltiniais ir istoriografijoje pateiktais faktais.

Archeologijos šaltiniai rodo, kad iki 1829 m. buvusioje Seredžiaus teritorijoje bei greta jos gyventa nuo I tūkst. po Kr. pradžios. Tai liudija esantys laidojimo paminklai ir gyvenvietės⁶. Į rytus nuo dabartinio miestelio Dubysos slėnyje ir terasoje žinomi III–V a. ir IX–XII a. laikotarpių kapinynai⁷. Kitas IV–VII a. kapinynas buvo Nemuno slėnyje – į pietryčius nuo piliakalnio, teritorijoje tarp Pieštės ir Dubysos⁸. XIII–XIV a. laikotarpiu jame vėl buvo laidojami žmonės ir žirgai⁹.

Dar vienas V–VI a. kapinynas žinomas apie 500 m į šiaurės rytus nuo Seredžiaus piliakalnio, kairiajame Pieštės krante¹⁰. Ikiistoriniu laikotarpiu apylinkėje buvo dvi gyvenvietės. Viena gyvenvietė buvo apie 2 000 m į šiaurę nuo piliakalnio, dešiniojoje Pieštės upelio pusėje, terasoje, pereinančioje į kalvą. Ji užėmė kompaktišką apie 300 × 160 m dydžio teritoriją šalia vandens telkinio¹¹. Kita gyvenvietė buvo terasoje, kairėje Pieštės upelio pusėje, šalia piliakalnio, nusitęsusi į šiaurę ir rytus nuo jo. Ši gyvenvietė buvo didesnė nei pirmoji, jos branduolys užėmė nemažesnę kaip 350 × 200 m dydžio teritoriją.

Kapinynų ir gyvenviečių išsidėstymas rodo, kad romėniškuoju ir Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpiu apylinkėje buvo dvi trys atskiros bendruomenės. IX–XIV a. liko tik viena bendruomenė. Tai rodo kapinynų chronologija, jų ir gyvenviečių skaičius. XIII–XIV a. mirusieji laidojami tik viename kapinyne, Nemuno slėnyje priešais gyvenvietę. Tuo metu buvo tik viena gyvenvietė prie piliakalnio. Kita gyvenvietė, buvusi atokiau nuo piliakalnio, apleidžiama. XIII–XIV a. bendruomenės gyvenime pastebimi pokyčiai – gyventojų susitelkimas vienoje didesnėje, aukštoje kalvoje esančioje, sunkiau prieinamoje ir geriau įtvirtintoje (šalia gyvenvietės įtvirtinta slėptuvė – pilis) vietoje. Taip pat pastebimi pokyčiai dvasiniame gyvenime – mirusiųjų laidojime. Kapinyne šalia sudegintų mirusiųjų palaikų pradedami aukoti nedeginti žirgai. Kapinynus su žirgų palaidojimais E. Gudavičius sieja su militarinėmis bendruomenėmis¹². Archeologas V. Urbanavičius tokius palaidojimų kompleksus laiko prūsų vitingų ir skalvių palikimu ir mano, kad regione šis paprotys pradėjo plisti po 1260 m. prūsų sukilimo¹³. Šie faktai liudytų, kad Pieštės bendruomenė XIII a. antroje pusėje tapo labiau militarizuota, pradėjo ruoštis galimai Vokiečių ordino ofen-

⁵ Archeologiniai kasinėjimai Seredžiuje pradėti 1985 m., tačiau archeologijos paminklų kompleksas lokalizuotas 1979 m., kai tuometinės Mokslinės metodinės tarybos darbuotojas E. Ivanuskas į pietus nuo piliakalnio lokalizavo kapinyną, bažnyčios ir senkapių vietą ir buvusio senamiesčio teritoriją.

⁶ 2002 metų archeologinių tyrimų metu aptikta profiliuota segė datuojama II a. po Kr., tad galime teigti, kad nuo šio laiko ir prasidėjo pastovus vietovės apgyvendinimas.

⁷ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1979, t. 3, p. 102.

⁸ Urbanavičius V. Seredžiaus (Jurbarko raj.) gyvenvietės ir kapinyno 1985 m. tyrinėjimų ataskaita, LIIR, f. 1, nr. 1217; Urbanavičius V. Seredžiaus (Jurbarko raj.) kapinyno 1986 m. tyrinėjimų ataskaita, LIIR, f. 1, nr. 1299; Urbanavičius V. Seredžiaus (Jurbarko raj.) kapinyno 1987 m. tyrinėjimų ataskaita, LIIR, f. 1, nr. 1330.

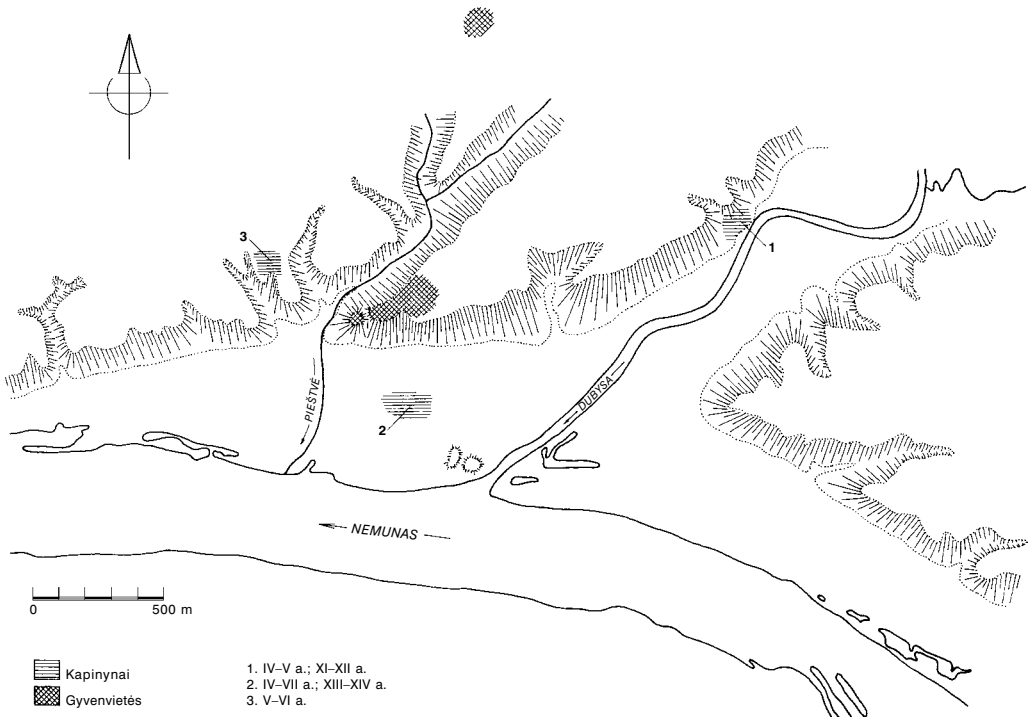
⁹ Urbanavičienė S. Seredžiaus (Jurbarko raj.) kapinyno 1989 m. tyrinėjimų ataskaita, LIIR, f. 1, nr. 1812.

¹⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1977, t. 3, p. 103.

¹¹ Berulis S. 1990 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Jurbarko rajone ataskaita, LIIR, f. 1, nr. 1719.

¹² Gudavičius E. *Miestų atsiradimas Lietuvoje*, Vilnius, 1991, p. 19.

¹³ Urbanavičius V. *Senujų gyventojų pėdsakai, Jurbarkas. Istorijos puslapiai*, Vilnius, 1996, p. 18.

zyvai. Šiame laikotarpyje rašytiniuose šaltiniuose pradedama minėti ir Pieštės pilis, kuri istoriografijoje tapatinama su Seredžiaus piliakalniu¹⁴. Pirmą kartą Pieštės pilis paminima 1293 m.¹⁵ Ji kartu su kitomis panemunėje buvusiomis pilimis įėjo į lietuvių Nemuno gynybinę sistemą¹⁶. Pilis ne kartą buvo puolama, tačiau atsilaikė iki 1363 m. Po šios datos, matyt, Pieštės apylinkė, kaip ir visas regionas XIV a. pab., ištuštėjo, nes archeologijos ir rašytiniai šaltiniai neteikia jokių duomenų apie tolimesnį šios vietovės apgyvendinimą iki pat XV a. pr. 1406 m. Vokiečių ordinas apie 1 000 m į rytus nuo buvusios Pieštės gyvenvietės ir pilies, Dubysos ir Nemuno santakoje, pastatė Dubysos pilį¹⁷, kuri, Z. Ivinskio teigimu, buvo statoma su Vytauto žinia, jam padedant¹⁸. Pilis pastatyta iki tol tuščioje lygioje vietoje, iš smėlio ir žvyro supiltose apie 6–7 m aukščio dviejose kalvose. Savo forma ir konstrukcija ji buvo panaši į kitą, netoli nuo Veliunos buvusią Vokiečių ordino pilį, pastatytą iš rąstų ir molio¹⁹. Kalvelės, kuriose stovėjo pastatai, buvo atskirtos

*Seredžiaus vietovė
III–XIV a. Sudarė
L. Kvizikevičius.
2001 m. Braižė
R. Buitkus*

¹⁴ Zajączkowski S. *Studia nad dziejami Żmudzi w XIII*, Lwów, 1925, p. 40; Batūra R. Veliuona – Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu (XIII a. pabaiga – XV a. pirmasis ketvirtis), *Veliuona*, Vilnius, 2001, p. 86.

¹⁵ Dusbargietis P. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 254.

¹⁶ Zajączkowski S. *Ten pat*; Nikžentaitis A. Rašytiniai šaltiniai apie lietuvių pilių sistemą XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje, *MADA*, 1986, nr. 3(96), p. 51–62.

¹⁷ Istorikas V. Almonaitis Dubysos pilį lokalizuoja Dubysos ir Nemuno santakoje (žr. Almonaitis V. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas, 1998, p. 150). Istorikas R. Batūra mano, kad toje vietoje buvo Marienburgo pilis, o Dubysos pilis buvusi prie Armenburgo upelio, į vakarus nuo Seredžiaus (žr. Batūra R. Veliuona – Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu (XIII a. pabaiga – XV a. pirmasis ketvirtis), *Veliuona*, Vilnius, 2001, p. 86).

¹⁸ Ivinskis Z. *Rinkiniai raštai*, Roma, 1986, t. 2, p. 32–33.

¹⁹ Urbanavičius V. *Senujų gyventojų pėdsakai, Jurbarkas. Istorijos puslapiai*, Vilnius, 1996, p. 25.

grioviu, pripildytu vandens. Dubysos pilis išstovėjo vos keletą metų (iki 1409 m.), kai atsitraukdama pilies įgula ją sudegino.

Archeologijos šaltiniai neteikia jokių tikslesnių duomenų apie vietovės apgyvendinimą per visą XV a. (išskyrus Dubysos pilies vietoje XV a. pr.). Kultūrinių sluoksnių topografija ir chronologija rodo, kad tik XVI a. pirmojoje pusėje prasidėjo naujas vietovės apgyvendinimo etapas. Gyventojai pradėjo kurtis į pietus nuo buvusios Pieštės pilies, Nemuno slėnyje, teritorijoje tarp Dubysos ir Pieštės upių. Pirmiausiai buvo apsigyventa Pieštės upelio rytinėje pakrantėje. Į rytus nuo jos pastatyta bažnyčia, šalia įrengtos kapinaitės²⁰. Bažnyčia ir kapinės įrengtos XIII–XIV a. kapinyno vietoje. Toks ankstesnės mirusiųjų laidojimo vietos urbanizavimas liudytų, jog vietovės apgyvendinimo tęstinumas buvo nutrūkęs, o naujieji gyventojai nieko bendro neturėjo su ankstesnės – XIII–XIV a. bendruomenės palikimu.

Istoriografijoje yra teiginių, kad Seredžiuje bažnyčia pastatyta valdant Žygimantui Senajam apie 1520 m., tačiau, kaip nurodė G. Blaščykas, šie duomenys nepatikimi, o anksčiausia žinia apie bažnyčią yra iš 1579 m.²¹ Bažnyčia pirmą kartą paminėta 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos akte. Jame nurodoma, kad „miestelyje yra dvi bažnyčios – viena katalikų, o kita rutėnų, to miestelio seniūnas yra rutėnas“²². Istoriografijoje nurodoma, kad miestelio steigimo privilegija išduota 1551–1556 m. Aleksandrai Semionovnai Kurbskai²³. Iš tiesų Lietuvos Metrikoje yra įrašas apie turgaus steigimo ir karčemų laikymo privilegijos suteikimą kitam miesteliui²⁴. Todėl Seredžiaus miestelio steigimo data ir jos iniciatoriai nežinomi. Archeologijos ir rašytiniai šaltiniai rodo, kad miestelis formavosi nuo XVI a. pr. iki XVI a. trečiojo ketvirčio. Nuo XVI a. vidurio Seredžiuje pastebimas smulkių pinigų apyvartos didėjimas²⁵, pradėjo plisti profesionalaus skaičiavimo priemonės – skaičiavimo žetonai²⁶. 1579 m. vyskupijos vizitacijos dokumente Seredžiuje nurodomos dviejų konfesijų bažnyčios, minimas jo seniūnas ir, mūsų manymu, jis pirmą kartą įvardijamas miesteliu. Tad miestelio kūrimosi laikas didesnių abejonių nekelia. Daug sudėtingesnis yra miestelio steigimo iniciatorių ir jo priklausomybės klausimas. Mūsų manymu, tai rodo Raseinių žemės ir pakamarės teismo knygų įrašai²⁷. Jose užfiksuota, kad 1580 m.

²⁰ 2002 metais senkapių teritorijoje atlikti archeologiniai tyrimai. Žr. Kvizikevičius L. 2002 m. archeologiniai tyrimai Seredžiaus senamiestyje, *LIIR*, f. 1, nr. 3782.

²¹ Błaszczuk G. *Diecezja Żmudzka od XV do początku XVII wieku*, Ustrój-Poznań, 1993, p. 175.

²² *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, parengė L. Jovaiša, Vilnius, 1998, p. 61.

²³ Žr. Alexandrowicz S. *Geneza i rozwój...*, p. 97.

²⁴ Patikrinus S. Alexandrowicziaus nurodytą šaltinį, Lietuvos Metrikos 35 Užrašų knygos 189 lape yra valdovo privilegija, suteikta Aleksandrai Ostrogiškienei steigti turgus ir karčemas Smedino miestelyje. S. Alexandrowicziaus bus supainiojęs šias asmenybes ir šiuos skirtingus miestelius. Todėl 1551–1556 m. Seredžiaus steigimo privilegija yra istoriografijoje išvėlusiai klaida. Seredžių reikėtų skirti prie miestelių, kurio steigimo ir prekybos privilegijos iki šiol nežinomos.

²⁵ Kvizikevičius L. Žemutinės panemunės regiono miestelių numizmatinė medžiaga, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2001, t. 21, p. 431–450.

²⁶ Ivanauskas E. Niurnbergo ir Prancūzijos skaičiavimo žetonai Lietuvoje, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1991, p. 44–49.

²⁷ Rengiant straipsnį, pasinaudota 1575–1586 m. Raseinių žemės teismo ir 1595–1655 m. Raseinių pakamarės teismo knygų aprašais, parengtais I. Sprogio. Žr.: *Опись документовъ Виленского Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Выпуск 1, Акты Россіенскаго земскаго суда за 1575–1586 гг., Вильно, 1901; Опись документовъ Виленского Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Выпуск 2, Акты Россіенскаго земскаго суда за 1575–1586 гг., Вильно, 1903; Опись документовъ Виленского Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Выпуск 3, Акты Россіенскаго земскаго суда за 1575–1586 гг., Вильно, 1904; Опись документовъ Виленского Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Выпуск 4, Акты Россіенскаго земскаго суда за 1575–1586 гг., Вильно, 1905; Опись документовъ Виленского Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Выпуск 1, Акты Россіенскаго подкоморскаго суда за 1595–1655 гг., Вильно, 1909.*

kovo 23 d. Bogdanas Sapiega, Povilo sūnus, su Aleksandra Višniovecka ir Aleksandra Andrejevna Kapustina dalijosi valdas Žemaitijoje ir Kijevo vaivadijoje. Tarp Žemaitijoje minimų valdų nurodomas *Mežireč* (Tarpupio) dvaras su miesteliu, cerkve ir bažnyčia, *Rotolovo* dvaras, *Promedžiovas* (Pramedžiuvos) palivarkas, Panemunės dvaras ir kitos valdos²⁸. Tokio pavadinimo miestelis Žemaitijoje nežinomas²⁹. XVI a. antrojoje pusėje žinomi keli tokio pavadinimo dvarai Žemaitijoje³⁰, tačiau su Sapiegu *Mežirečės* dvaru ir miesteliu jie netapatinami. Kraštotyrininkas A. Makarevičius šį vietovardį nepagrįstai tapatino su Zapyškiu³¹. Po 1579 m. dalybų tarp Sapiegu giminės Zapyškis priklausė Bogdano broliui Andriui Sapiegai. Jis 1580 m. Zapyškio dvarą pardavė Nikolajui ir Baltramiejui Petrovičiams, o 1584 m. Zapyškio miestelį su kaimais – Grigui Masalskiui. Vėlesni įrašai rodo, kad Bogdanui Sapiegai ir vėliau priklausė Panemunės ir *Mežirečės* dvarai³². 1589 m. birželio 20 d. Mikalojaus Goljano skunde nurodoma, kad Bogdano Sapiegos *Mežirečės* dvaro miškininkas Mačiulius Laurynavičius užpuolė bajorą Petrą Dacevičių, važiuosį iš karališkosios girios į savo namus. Kelyje prie Mituvos upės bajoras buvo užpultas ir apiplėštas³³. Taigi *Mežirečės* dvaras netapatinamas su kairėje Nemuno pusėje Bogdanui Sapiegai priklausiusiu Panemunės dvaru, o antrasis įrašas netiesiogiai nurodo, jog dvaras buvęs dešinėje Nemuno pusėje.

Cerkvės ir bažnyčios paminėjimas miestelyje šalia *Mežirečės* dvaro verčia jį tapatinti su Seredžiaus miesteliu, nes daugiau Žemaitijoje tuo metu cerkvių nežinoma³⁴. XVI a. viduryje ir antrojoje jo pusėje Sapiegos regione valdė didelius žemės plotus tiek Užnemunėje, tiek ir dešinėje Nemuno pusėje. XVI a. pabaigoje Bogdanas Sapiega intensyviai supirkinėjo žemes tarp Veliunos ir Seredžiaus – dešiniajame Nemuno krante. Panaši situacija klostėsi XVI a. pirmojoje pusėje ir Užnemunėje, kur Sapiegos išsigijo valdų tarp Zapyškio ir Gelgaudiškio. Matyt, tokia buvo giminės taktika – įsteigti miestelį ir supirkti aplinkines žemes. Veikiausiai XVI a. pirmojoje pusėje Nemuno ir Dubysos santakoje, Dubysos pilies vietoje, Sapiegu giminė įsteigė dvarą. Dvaras, pavadintas *Mežireč* vardu, pagal esamą padėtį atitiko to meto geografinę sąvoką – jis buvo Dubysos ir Nemuno santakoje. Iš vakarų pusės jį dar galėjo juosti vandens kanalas, iškastas 1406 m. statant Dubysos pilį. Archeologiniai tyrimai Dubysos ir Nemuno santakoje esančiose kalvelėse (Palocėliuose – Dubysos pilies vietoje) parodė, kad ten buvo gyvenama XV a. pr. – XVII a. ir XVIII a. pab. – XIX a. Surinkti radiniai rodo, kad ten gyveno turtingi asmenys, nuo XVI a. antrosios pusės savo namų interjere turėję tik pradedančias plisti plokštinių koklių krosnis³⁵.

Mežireč dvaro pavadinimas neatitiktinis – XVI a. Sapiegu giminė Poliesėje valdė tokio pat pavadinimo kitą miestelį³⁶, tad vardas galėjo būti tiesiog atsineštas. Sapiegu suteiktas *Mežirečės* dvaro pavadinimas miesteliui nepriėjo.

²⁸ Опись..., 1901, с. 63.

²⁹ Istoriografijoje tokio pavadinimo miestelis Žemaitijoje nenurodomas. Žinomas tokio pavadinimo miestelis Bresto vaivadijoje, žr. Alexandrowicz S. *Geneza i rozwój...*, p. 68.

³⁰ 1586 m. minimas *Mežireč* dvaras atitekęs Adomui Mostvilui, žr. Опись... Вып. 1, 1901, с. 203; apie 1593 m. minimas tokio pat pavadinimo dvaras, priklausęs Lukašui Ždanovičiui, žr. Опись... Вып. 1, 1901, с. 143.

³¹ Makarevičius A. Žiupsnelis žinių apie Zapyškį, *Statyba ir architektūra*, 1972, nr. 2, p. 31–32.

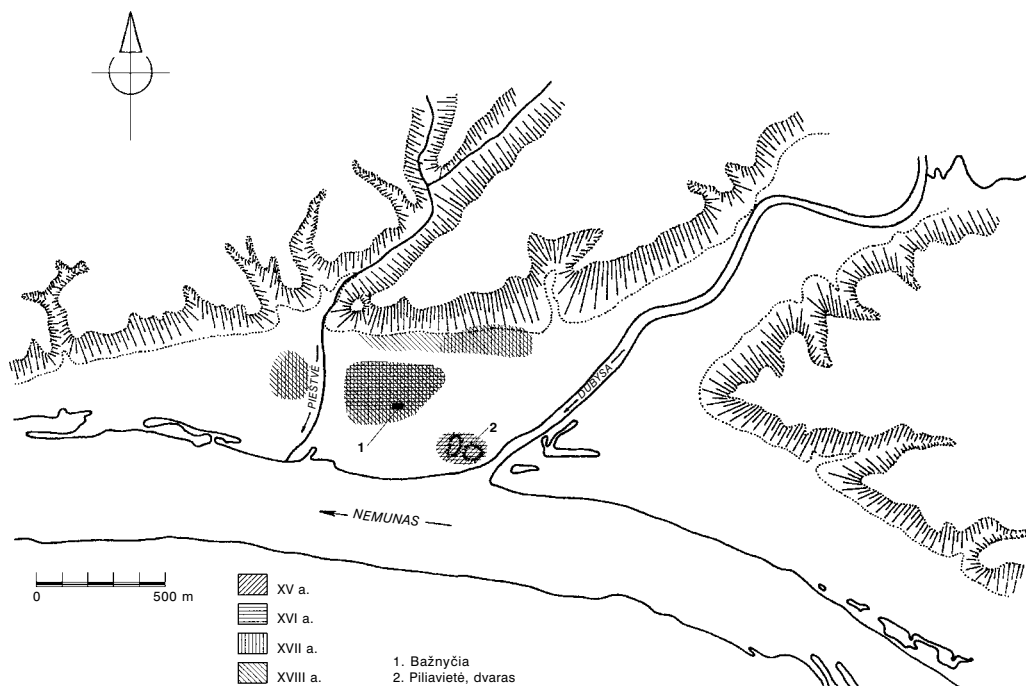
³² 1589 m. birželio 3 d. Vaznio pranešime minimi Bogdano Sapiegos valdomi Panemunės ir *Mežirečės* dvarai, žr. Опись... Вып. 1, 1901, с. 47.

³³ Опись... Вып. 1, 1901, с. 47.

³⁴ Urbanistikos tyrinėtojo A. Miškinio duomenimis, XVI–XVII a. cerkvių Žemaitijoje nebuvo. Žr. Miškinis A. Dėl rusų ir Vakarų Europos architektūros poveikio feodalinės Lietuvos miestams, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Vilnius, 1977, t. 5, sąs. 4, p. 90–106.

³⁵ Kvizikevičius L. 2002 m. archeologiniai tyrimai Seredžiaus senamiestyje, *LIIIR*, f. 1, nr. 3782.

³⁶ Sapiehowie. *Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, Petersburg, 1890, t. 1, p. 353.

Vietos gyventojų jis buvo vadinamas kitaip – Seredžiumi. Po kurio laiko buvo užmirštas ir pirminis dvaro pavadinimas, jį taip pat pradėta vadinti Seredžiumi. 1615 m. žemės sukeitimo akte pažymėta, kad Minsko vaivada Mikalojus Sapiega su Krišpinu Kiršenšteinu keitė savo žemes Veliuonos valsčiuje, prie Nemuno, į žemes Pašilės kaime. Akte nurodyta, kad rašyta Seredžiuje³⁷. Kaip matyti, *Mežirečės* vardas jau buvo nevartojamas ir Sapiegų giminės tarpe. Nežinome, iki kada Seredžius priklausė Sapiegoms. Kaip rodo truputį vėlesni dokumentai, jiems jis priklausė XVII a. ketvirtajame dešimtmetyje. Tai liudija 1636 m. Mikalojaus Sapiegos (Bogdano sūnaus) aiškinimasis su kancleriu Albrechtu Radvila dėl jo Seredžiaus dvaro pavaldiniams padarytų skriaudų³⁸. Išdėstyti faktai leidžia manyti, kad Sapiegos galėjo būti Seredžiaus miestelio steigėjai.

Nuo pirmųjų sodybų atsiradimo XVI a. pirmojoje pusėje iki XVI a. pabaigos buvo apgyventa tik nedidelė teritorija tarp Dubysos ir Pieštvis upelio. Seniausių kultūrinių sluoksnių topografija rodo, kad XVI a. miestelio branduolys užėmė apie 4 ha teritoriją. Sodybos kūrėsi aplink bažnyčią, atokiau nuo jos ir šalia esančių kapinaičių. Pastatai buvo išsidėstę vienas nuo kito per sodybinių plotų atstumą. Vakarinėje miestelio dalyje, šalia Dubysos ir Nemuno santakos, buvo urbanizuota buvusios Dubysos pilies vieta (Sapiegų dvaro teritorija). XVII a. branduolio – centrinės miestelio dalies teritorija nepadidėjo, tačiau visa miestelio teritorija išsiplėtė. Vakarinėje miestelio dalyje atsirado sodybų kitoje Pieštvis upelio pusėje. Gyvenamieji namai buvo statomi apie 100 m atstumu nuo upelio; tuomet jis buvo labiau vingiuotas, pakrantės pelkėtos. Taip pat atsirado sodybų šiaurės rytų dalyje, apie 300–500 m nuo bažnyčios, siaurame ruože palei terasą. XVII a. antrojoje

Seredžius
XV–XVIII a.
Sudarė
L. Koizikevičius.
2001 m. Braižė
R. Buitkus

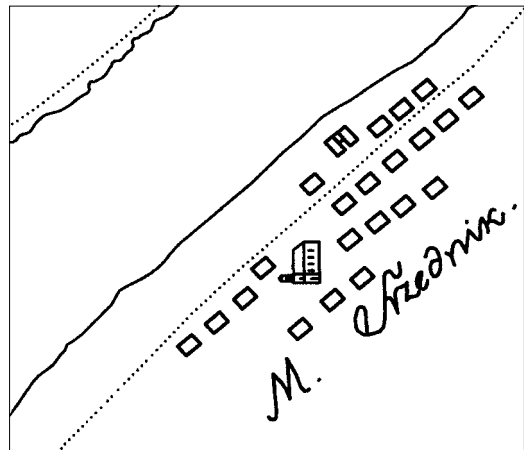
³⁷ MAB RS, f. 198–521.

³⁸ *Sapiehowie...*, p. 232.

pusėje dar buvo neapleista ir Sapiegų dvaro vieta. Archeologijos šaltinių duomenimis, XVII a. miestelis susidėjo iš kelių dalių: branduolio – tankiausiai apgyventos vietos centrinėje dalyje aplinkui bažnyčia, vakarinės dalies – teritorijos už Pieštės, ir sodybų, išsidėsčiusių šiaurės rytų pusėje, palei terasą. Atskirą dalį, iš vakarų pusės tikriausiai apribotą vandens kanalu, sudarė dvaras, įsikūręs ant dviejų kalvelių. Teritorijos tarp šių miestelio dalių visą XVI–XVIII a. (ir net XIX a.) laikotarpį liko tuščios – veikiausiai čia buvo daržai ar ganyklos³⁹. Pavienių sodybų XVII a. būta terasoje (šiaurinėje miestelio dalyje) bei kitose nuošalesnėse vietose, atokiau nuo centrinės miestelio dalies. Apie atskirų sodybų vietas sukaupta labai nedaug duomenų, todėl apsiribojame tik tankiausių (ir centrinės) to meto gyvenamųjų vietų lokalizavimu. Istoriografijoje nurodoma, kad 1690 m. Seredžiuje buvo 113 dūmų⁴⁰. Tad aišku, kad dalis sodybų buvo išsidėsčiusios pakraščiuose, nes į archeologijos metodu nustatytą teritoriją toks sodybų skaičius netilptų. Pagal dūmų (sodybų) skaičių Seredžius buvo beveik tris kartus didesnis už Skirsnemunę (1731 m. buvo 40 sodybų) ir panašaus dydžio kaip Veliuona (1615 m. buvo 127 sodybos). XVII a. vid. centrinėje miestelio dalyje atsirado keli mūriniai namai. Vienas toks pastatas buvo apie 70 m į rytus nuo bažnyčios. Pagal herbinių koklių radinius (viename jų yra 1640 m. data), pastatas priklausė Veliunos seniūnui ir Seredžiaus savininkui Petruui Mykolui Pacui⁴¹.

XVIII a. žymesnio miestelio teritorijos didėjimo nepastebima. Centrinė dalis – branduolys ir vakarinė – kitapus Pieštės išliko nepakitusios. Veikiausiai XVIII a. pirmajame ketvirtyje buvo apleista Sapiegų dvaro vieta – Polocėliai (tik XVIII a. pab. ten vėl atsirado sodyba). XVIII a. antrojoje pusėje teritorija išsiplėtė šiaurinėje dalyje palei terasą (piliakalnio papėdėje).

Seredžiaus centras nuo miestelio susikūrimo, skirtingai nei Vilkijos ir Veliunos⁴², išliko nepakitęs. Iš esmės tai atsispindi ir 1793 m. miestelio plane⁴³. Jame pažymėta bažnyčia ir keturios eilės pastatų, išdėstytų lygiagrečiai Nemuno vagai ir keliui, vedančiam į Kauną. Kelias plane žymimas arčiau upės, tarp jos ir kelio nurodytos penkios sodybos. Iš viso plane pažymėtos 22 sodybos ir

Seredžius 1793 metų Veliunos seniūnijos žemėlapyje. Iš M. K. Čiurlionio muziejaus fondų

³⁹ Negalime nustatyti centro ir šiaurės rytinės dalies vientisumo. Esantis reljefas ir kultūrinių sluoksnių paplitimas rodo, kad šios dalys buvo susijungusios, sudarė vientisą teritoriją. Tačiau praktiškai nėra galimybės tai patikrinti, nes šioje vietoje dabar yra kelias ir jo sankasa.

⁴⁰ Błaszczuk G. *Ze studiów...*, p. 22.

⁴¹ Urbanavičius V. Naujo plokštinio kapinyno ir gyvenvietės Seredžiuje tyrinėjimai 1985 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 m.*, Vilnius, 1986, p. 72–73.

⁴² Vilkijoje A. Miškinis fiksuoja kelis centro „pasistūmėjimus“ nuo pakrantės, žr. Miškinis A. Vilkija, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, 1979, p. 60–90. Veliunos branduolys persikėlė į viršutinę terasą XVIII a. antrojoje pusėje, žr. Kvizikevičius L. Veliunos ištakos ir urbanistinės raidos bruožai XV–XVIII a. archeologinių šaltinių duomenimis, *Veliuona*, Vilnius, 2001, p. 111–117.

⁴³ Miestelio planą, esantį Veliunos seniūnijos plane, paskelbė kraštotyrininkas Adomas Makarevičius, žr. Makarevičius A. Seredžius, *Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1980, nr. 8, p. 27.

bažnyčia. Archeologijos šaltinių duomenimis, didesnė pastatų koncentracija fiksuojama į šiaurę nuo bažnyčios, o ne į pietus, link Nemuno. Plane visiškai nenurodytos sodybos, buvusios šiaurinėje ir rytinėje miestelio dalyse, kurios, be abejonės, tuo metu buvo. Tai rodo ne tik archeologijos, bet ir rašytiniai šaltiniai. 1799 m. kovo 10 d. Seredžiaus bažnyčios inventoriuje nurodoma, kad „*sklype prie Palemono kalno gyvena Jonas Poplavskis*“⁴⁴.

XVII–XVIII a. Seredžius užėmė tik dalį teritorijos tarp Nemuno, Dubysos ir Pieštės. Buvo visiškai tuščia rytinė miestelio dalis – Dubysos pakrantė⁴⁵. Miestelis, skirtingai nei Veliuona, Vilkija ir Zapyškis, buvo atokiau ir nuo Nemuno pakrantės. Seredžiaus urbanistinė plėtra nebuvo orientuota pietine kryptimi link Nemuno, o atvirkščiai – tolyn nuo jo. Archeologijos šaltiniai (kultūrinių sluoksnių paplitimas) ir chronologija rodo, kad Seredžiaus planinė erdvinė struktūra susiformavo XVII a. ir be didesnių pokyčių išliko iki XVIII a. pabaigos.

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2003 02 26, spaudai parengtas 2003 06 12.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Seredžius“, Vilnius, *Versmė*, 2003, p. 117–124 (vyriausioji redaktorė sudarytoja Vida Girininkienė).

Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 04 04.

⁴⁴Lietuvių literatūros ir meno archyvas, *Jono Mačiuo fondas*, f. 139, ap. 1, b. 404, l. 7.

⁴⁵Kaip rodo žvalgomieji tyrimai, ši vieta buvo drėgna, pavasariais užliejama, žr. Dakanis B. Seredžiaus archeologinių vietų komplekso teritorijos (Jurbarco r.) žvalgomųjų archeologijos tyrimų 2001 m. ataskaita, *LIIR*, f. 1, nr. 3824.